

házát és szép templomát, majd — pár napos látogatás után — visszatértek a fővárosba.²⁴

Román Emilia tanítónő visszaemlékezései szerint érkezésükkor még havas télutó fogadta a vendégeket (ez is igazolja a látogatás március eleji dátumát)²⁵ s arra is emlékezett, hogy Janka meglehetősen szegényes, vékony kabátjában utazott hozzájuk látogatóba.

Nagy részben ezeknek a Román-családdal kapcsolatos kölcsönös látogatásoknak beszélgetéseiből, élményanyagából és helyszíni megfigyeléseiből született később Móricz Zsigmond *A kis vereshajú* című regénye, amely olyan szívderítő emléket állít a régi meczenzéfi aranyifjúság műkedvelő igyekezetének, nyiladozó és bánatos szerelmi életének s olyan megkapó, reális rajzát adja a kisvárosi polgárság akkori mindennapi életének is.

A kassai előadó est nélkül talán erre a meczenzéfi utazásra sem került volna sor. Viszont: talán a kassai előadásra sem vállalkozott volna az író, ha nem köthette volna össze az utazást a meczenzéfi látogatás tervével, amely látogatással akkor távolabbi „komoly” céljai is voltak. E meczenzéfi látogatás nélkül talán nem is született volna meg *A kis vereshajú* című regény.

MÓRICZ ZSIGMOND *A KIS VERESHAJÚ* CÍMŰ REGÉNYÉNEK VALÓSÁG-ALAPJA

Móricz Zsigmond *A kis vereshajú* című — alig száz lapnyi terjedelmű — regénye nem tartozik az író legismertebb, legolvasottabb könyvei közé. Még az irodalomtörténetírás is alig

²⁴ A látogatások időpontjára vonatkozó adatokat vö. MÓRICZ MIKLÓS: *Móricz Zsigmond érkezése*. Bp. Szépir. K. 1966. 491. és 493. Az itt olvasható eseménynaptár különben semmit sem tud Móricz Zsigmond lévai felolvasásáról („febr. 22–26: Színházban”) és a kassai előadás dátumát sem közli pontosan.

²⁵ A Felső Magyarország egy 1914. márc. 28-i híre beszámol a Meczenzéfén márc. 13-án este kiütött tűzről és ezzel kapcsolatban megírja, hogy előző este, tehát márc. 12-én, hó esett a községben.

vesz róla tudomást, pedig — már csak életrajzi vonatkozásai miatt is — több figyelmet érdemelne (művészi értékeiről nem is beszélve). Egyedül Nagy Péter pályaképe foglalkozik vele, de a regény keletkezéséről, a regény alapjául szolgáló élményanyagáról ő is csak röviden tesz említést.¹ Móricz Virág életrajzi visszaemlékezéseiből is éppen annak az egy évnvi időszaknak a tárgyalása maradt ki, amelyben a kis regény készült s így ő sem tárgyalja a regény „történetét.”²

Nem érdektelen pedig megvizsgálni a regény keletkezése körülményeit, elsősorban azt a kérdést, milyen valóságélmények szolgálták a regény megírásának alapjául. Egy ilyen vizsgálat tanulságos betekintést enged az író műhelymunkájának titkaiba és jó alapot nyújthat Móricz Zsigmond írói módszerének általános érvényű értékeléséhez is.

★

Tekintsük át először a regény elkészítésének, megírása idejének „külső” eseményeit.

Az 1921. év végét és az 1922. év elejét Üllői úti lakásán súlyos lábfájással betegten töltötte az író. „Betegen, alvástalanul fekszem kilencven napja — írja ő maga a *Nyugat* 1922. évi 1. számában — s még mindig nem tudok magammal foglalkozni . . . Idegen életkre gondolok . . . ”³

Betegyából csak a *Tündéerkert* sajtó alá rendezése idején kelt fel. A *Tündéerkert* megjelenése⁴ után „továbbfolytatta” idegesítő, „őrjítő” betegségét. Mord volt, keserű, nem tűrt embert — írja Móricz Virág.⁵

¹ NAGY P.: *Móricz Zsigmond*. II. átdolg. kiad. Bp. 1962. Szépir. K. 223., 240., 463. Korábban, a regény első kötetben-kiadásához (*A kis vereshajú*, Szépir. K. 1954) írott előszavában kissé bővebben ír a regény élményhátteréről és a Holics-családdal való kapcsolatáról.

² MÓRICZ V.: *Apám regénye*, III. kiad. 266.

³ *Halvány fénykéve*. Ny. 1922. jan. 16. 133—135.

⁴ A regény 1922 április havában, húsvétkor jelent meg könyvalakban.

⁵ MÓRICZ V.: i. m. 267.

De ahogy lábfájása javult, 1922 nyarán már elutaztak a Holics-sógorokhoz: Ózdra Jenőhöz, Miskolcra Pali családjához.⁶ A családi beszélgetések és a rokoni látogatások felesége, Holics Janka ifjúsága felé fordítják írói figyelmét. Ismeretes, hogy Jankával kötött házassága, vele kapcsolatos emlékei és élményei már addig is számos írói tervét segítették valósággá válni.

Most is felesége ifjúkori emlékeiből merít, amikor — 1922 nyarán — megírja *A kis vereshajú* című regényét. Augusztus vége felé már készen áll a regény. A Színházi Élet 1922. szeptember 10-i számában Stella Adorján jelenti, hogy „Móricz Zsigmond új regényt fejezett be . . .” A lap „igen jelentékenynek mondható áldozatokkal” megszerzi a kész regény közlési jogát és szeptember 23-i számában — Major Henrik rajzaival — meg is kezdi a regény közlését, amelyet 15 folytatásban közöl és az 1923. évi 1. számban fejez be.

Az író a Színházi Életben közölt nyilatkozatában egy szóval sem említi, hogy a kisregényt felesége emlékeiből írta. Csak annyit mond, hogy „*A kis vereshajúban* megírt műkedvelői előadáson egy nagyon fiatal, bájos és ártatlan úrleányka játssza a főszerepet” és hogy „A feleségem indítványára végre tegnap elfogadtam ezt a címet, mert eddig nem volt címe a regénynek.”⁷

Mintha csak éppen ennyi szerepe lett volna Holics Jankának a regény keletkezésében.

Pedig, ha valamelyik írásművére, úgy éppen *A kis vereshajú*-ra érvényes legjobban Móricz Zsigmondnak az a későbbi vallomása, hogy „Ő valóban, különösen nagyobb munkáit, a feleségével közösen hozta létre. A legkisebb részleteket is megbeszélte vele . . . Nemcsak közönsége volt neki a felesége, hanem valóságos legfelső fórum, melynek ítéletéért küzdött.”⁸

A kis vereshajú című regényben feldolgozott egész történetet

⁶ Uo. 268–69.

⁷ Színházi Élet, 1922. 37. sz. 18–19.

⁸ L. *A cserép* c. elbeszélésben. MZs Összes Munkái, Elbeszélések, Vt. k. 494–498.

is — jó részben — Janka mesélhette el író-férjének (talán 1922 nyarán, de valószínű, hogy már korábban is).

A regényben megírt műkedvelő előadás ugyanis nem olyan „kitalált” történet, mint amilyen a *Harmatos rózsza* jókais mese-mondása volt, hanem valóban megtörtént esemény. Igaz: a regényben *nem* tartják meg a műkedvelő előadást, csak a hosszú próbákat, de a valóságban — Holics Janka címszereplésével — tényleg megvolt ez az előadás és pedig Alsó-Meczenzéken 1898. július 10-én, egy vasárnap este.

Erről az előadásról a Felső-Magyarország-Kassai Szemle című lap 1898. évi július 16-i száma így számol be:⁹

„*Műkedvelő színielőadás.* Tudósítónk írja: az alsó-meczenzéfi Nőegylet f. hó 10-én saját alaptökéjének gyarapítására színielőadást rendezett, mely alkalommal Lukácsy Sándor *Vereshajú* című népszínműve került színre.

Ismerjük a darabot, fel tudjuk fogni azon nehézségeket, melyekkel ifj. Román József úrnak, ki a rendezést magára vállalta, meg kellett küzdenie. Fáradozásáért megkapta legszébb jutalmát: az előadás fényesen sikerült. Nemcsak erkölcsileg, hanem anyagilag is páratlan az eredmény. A bevétel 135 forint 20 kr, a kiadások 71 frt. 31 kr-t tesznek és így a Nőegylet alaptökéje 63 frt. 89 krajcárral gyarapodott.

A szereplők teljes odaadással igyekeztek hozzájárulni az előadás sikeréhez: Holics Janka, Schmiedt Mariska, Kósch Vilma, Gedeon Margit, Gedeon Mariska, Gedeon Teréz, Goebl Ágnes, Tamás Ilona és Román Emilia kisasszonyok mindannyian hozzájárultak a sikerhez. A férfi szereplők közül Román József, Goebl Alajos, Vilcs Béla, Goebl Mihály, Grentzer Adolf, Taub József, Kundt József, Rusznák Antal és Tischler Győző emelendő ki.

Az előadás után tánc következett és a fényes társaság, aminőt csak ritkán tisztelhetünk nagytermünk falai között, kitűnő hangulatban mulatott hajnalig . . . ”

⁹ XIV. évf. 160. sz.

Az egykori műkedvelői előadás szereplői a kisregényben természetesen megváltoztatott, illetve idegen nevekkal szerepelnek (ahogy a kisváros, Meczenzéf nevét is Klopacskára változtatta az író.) Holics Janka Kraudy Margitként szerepel a regényben. A valóságos rendező, ifj. Román József, Glevitzky Józsi nevet kap, a húga, Emilia, Kraudy Margit „legjobb barát-nője”, a regényben Glevitzky Lina néven szerepel.

Ez a barátság, amely a 14–15 éves Holics Janka és Román Emilia között akkoriban Meczenzéfén szövődött, később is — egészen Janka haláláig — fennmaradt. Ennek a régi barátság-nak tulajdonítható, hogy az 1913. év decemberében Románék Budapesten, Üllői úti lakásukban meglátogatták Móriczkat,¹⁰ akik a következő, 1914. év márciusában — Móricz Zsigmond kassai előadása után — Meczenzéfén visszaadták ezt a látogatót.¹¹

Több találkozásukról nem tudunk biztosat, de ez a kétszeri találkozás is bőséges alkalmat adott Román Emiliának és Jankának, hogy a régi műkedvelő előadás emlékeit felelevenítsék. Móricz Zsigmond is nyilván e beszélgetések és látogatások során hallott közelebbi részleteket *A vereshajú* műkedvelő előadásáról, illetve annak előkészületeiről és 1914-ben történt meczenzefi látogatásuk során a helyszínnel is alkalma volt közvetlenül megismerkedni. (Innen van a kisregény reális helyszínrajza, bár némely tájképi leírása — „magas hegyek”, „szűk völgy” stb. — idegenből való.)

E tanulmányunk adatgyűjtésekor még élt a régi barát-nő, Román Emilia, Mila néni.¹² Visszaemlékezéseiben pontosan ugyanúgy mondotta el Jankával való barátságuk és a műkedvelő előadás történetét, ahogy a regény is megírja.

¹⁰ MÓRICZ MIKLÓS: *Móricz Zsigmond érkezése*, Bp. 1966. Szépir. K. 491. Időrendi tábla.

¹¹ MÓRICZ M.: i. m. 493.

¹² Román Emilia 1882. jún. 7-én született Meczenzéfén és 1967. november 6-án halt meg Budapesten 86 éves korában. Az 1883. január 5-én született Holics Janka tehát mindössze fél évvel volt fiatalabb nála.

A Holics-család Vashegyről, illetve Szirkről költözött át Luciabánya megnyitása után Felső-Meczenzéfre. A bányatelepen nem kaptak lakást és a családfőnek a vasbányászokkal együtt hegyen-völgyön át naponta gyalog kellett munkahelyére járnia (ahogy ezt a regényben is keserűen, magában lázadozva felpanaszolja.)¹³

Egy felsőmeczenzéfi házban nagyon szegényes körülmények, szegényes bútorok között élt a család. Innen járt át Janka a meczenzéfi felső-népiskolába (tehát *nem* polgári leányiskolába, ahogy Móricz Virág írja¹⁴.) Polgári iskola nem is volt Meczenzéken, Román Emilia is Rozsnyón végezte el a polgári iskolát). A felső népiskola „egyenésen Klopacska város dísze volt, az egész országban nem volt párja” — írja a regény (432. l.), dechát a valóságban egy nagyon is szerény egyemeletes és össze-

¹³ Itt MÓRICZ M. első könyvének (*Móricz Zsigmond indulása*) egyik megjegyzését is ki kell egészítenem. Azt írja ugyanis a 346. l-on, hogy „(Holics) Zsiga bácsi alakját Zsigmond írásaiban *nem igen találom* (a juhhusos ebédéről szóló elbeszélésen kívül).”

A kis vereshajú III. részének 4. fejezete és IV. részének ugyancsak 4. fejezete teljes egészében a Holics (Kraudy)-családról, illetve Kraudy úrról, a családfőről szól, aki „óriási nagy ökleivel ütni tudna, lovat fékezni, kardot markolni... s vékony, vékony tollat kell fognia s apró betűket rubrikába egyenként beírni hétszámra, évszámra, sőtétten, mogorván, rossz lakás, rossz fizetés, rossz élet...” (i. m. 426.) — akiről a klopacsikai fiúk is tudják, hogy „Számvezető a Rimamurányinál, fent Ó-Klopacsán”. (I. m. 359.)

¹⁴ MÓRICZ V.: i. m. 49–50. „Terka mama áthelyeztette a férjét Meczenzéfre, ahol volt lánypolgári iskola. Felső-Meczenzéről Alsó-Meczenzéfre kellett Jankának iskolába járni. Hosszú, hosszú az út a nagy hegyek között... Mikor Meczenzéf kitűnő bizonyítványt adott Jankának a negyedik polgári végén, betöltötte hivatását a Holics-család szempontjából. Át is helyezték őket rögtön Vashegyre...”

Mint a regényből kitűnik, sem polgári leányiskola, — s a valóságban magas hegyek sem — voltak Meczenzéken. Az ipari szakirányú felső népiskola elvégzése után se költözött a család nyomban vissza Vashegyre, mert még 1898-ban is — a tanstónőképző I. osztálya elvégzése után — Felső-Meczenzéken laktak a szülők, amikor Janka *A vereshajú* címszerepét eljátszotta az ifjúság műkedvelő előadásán.

sen két osztályos ipari szakirányú népiskola volt egy-egy osztállyal a fiúk és külön a lányok tanítására berendezve.

A műkedvelő előadás idején Janka már elvégezte a pozsonyi tanítónő-képző I. évfolyamát, tehát már másodévesnek számított: pontosan 15 és fél éves volt. „Egy kis vékony, barna lányka . . . nagy szemei vannak, kipirult kis arca, copfos haja, olyan erkölcsös frizurácska, intézeti bűbáj és ártatlanság.”¹⁵ Román Emiliát is élethűen rajzolja a regény: „Nagyon élénk lány volt, sokat tudott csevegni . . . A nyelve hegyes volt és kicsit selypített emiatt.”¹⁶

A műkedvelő-előadás többi szereplőit (1914-ben) — Román Józsefen kívül — már aligha ismerhette meg személyesen az író. Legfeljebb 2–3 napot töltött akkor a kis városkában s így a regény alakjai közül nem sokkal találkozhatott. Az „egykorú” felnőttek, az apák és anyák modelljei s remek jellemrajzai bizonyára más tapasztalatokból, más vidékekről való emlékek alapján készültek, vagy pedig pusztán az írói fantázia szülöttei.¹⁷

De a tűzoltó Gáger Antal fiának sorsában mintha az író fiatalkori sorsa, érzései is felcsillannának: „Bizony, Gáger Lojzinak . . . nagyon helytelen tette volt, hogy a jogot nem fejezte be s valóban nem szerezte meg az ügyvédi diplomát, amivel azonban csak az öreg tűzoltó hengegett már, a fia nem. Lojzi útközben elhasalt. Tanulás közben, ami nagyon gyakori a szegény fiúknál, elfogyott a kezdő energia s azon túl csak kétségbeesve vonszolta magát át a felső osztályokon, az akadémia már teljességgel halott kísérlet volt, az első vizsgán megbukott, azon túl csak azért iratkozott be, mert szégyellte, hogy be ne legyen írva s érezte, hogy nemcsak a magasabb jogi tanulmányokból, de már a gimnáziumi anyagból se tud semmit, egyál-

¹⁵ MÓRICZ Zs.: *Kis regények*. MZs Összegyűjtött művei. Bp. 1956. Szépir. K. I. k. 387.

¹⁶ Uo. 409.

¹⁷ A mecenzéfi helyi viszonyok felderítésével és ismertetésével jelentős segítséget nyújtott a szerzőnek Dr. Siebert Rudolf helybeli r. k. esperes-plébános úr, akinek ezért a segítségéért ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki. *A. J.*

talán képtelen csömör fogta el a könyvekkel szemben, ha csak látta is a vastag jogi szakkönyveket, hideglelés futott végig rajta . . . ” (434. l.)

Beleszővi a regénybe Janka (és Pali öccsének) pozsonyi tanulása emlékeit is — itt Gusztávnak nevezi a *Harmatos rózsá-*ban és a *Fáklyában* Jenő néven emlegetett pozsonyi udvarlót, — egész részleteket közöl a Holics-család meczenzéfi életéről (pl. a tehénfejést is) s itt is elmeséli a családi hagyományban élő (hamis) legendát a 49-es losonci gerilla-hős nagyapáról.¹⁸

Meglepő az is, milyen pontosan és részletesen ismeri (és ismerteti) a regényben magát a Lukácsy Sándor által írott népszínművet.

Ez csak úgy lehetséges, hogy — mint a regénybeli rendezőnek — az írónak is a kezében lehetett regényírás közben a színdarab „rendezői példánya” s abból nemcsak a szerepeket osztja ki valóságghűen, de egész részleteket szószerint is idéz. Nemcsak a valamikor oly népszerű dalbetéteket, de a prózai szövegrészeket is pontosan közli.

Nyilvánvaló, hogy ennyi részletet nem idézhet emlékezetből, csak úgy, ha írás közben előtte van a darab szövege is. Pontosán tudja, hogy a népszínműben 11 fiú és 12 leány-szerep van s ezeket a szerepeket egytől-egyig „kiosztja” a szereplőknek.

Valóban az író maga is ismerhette — közvetlen tapasztalatból — a *Vereshajú* szövegét, illetve műkedvelői előadását, hiszen az 1877-ben bemutatott népszínmű a vidéki műkedvelőknek évtizedeken át egyik legkedveltebb műsordarabja volt.

A kispesti műkedvelők műsorán is többször szerepelt az I. világháború előtti években. Így a Kispesti Színházban is előadták 1902. december 2-án, alig 3 héttel azután, hogy ugyanott Móricz Zsigmond *Tasziló, az aranyos* című vidám operettjét bemutatták. Ebben az időben a fiatal író Kispesten lakott és egész érdeklődésével a színházi élet felé fordult. Bár a *Vereshajú* műkedvelő előadása körül nem volt közvetlen szerepe, nagyon

¹⁸ L. MÓRICZ V.: i. m. 43–44.

valószínű, hogy — okulás céljából is — megnézte az előadást, sőt tanúja lehetett az előadás előkészületeinek, talán a próbáknak is. Ezeknek emléke raktározódott el a hasonló élményekre mindig érzékeny lelkében. Talán a népszínmű nyomtatott példánya is ekkor kerülhetett birtokába, amelyet megőrzött s amelynek az 1922. évi regényíráskor olyan jó hasznát vette.

Az elmondottakat — amelyekkel *A kis vereshajú* című regény valóság-hátterét kívántuk megrajzolni — mind tényekkel, egykorú feljegyzésekkel és a szereplők visszaemlékezéseivel tudtuk igazolni.

Valami probléma mégis megmagyarázatlanul marad: miért tért el az író a kezdetben olyan hűen és részletesen tolmácsolt valóságtól a regény befejező szakaszában? Miért vet olyan hirtelen véget a mindvégig bájos, derűs, vidám történetnek egy teljesen váratlan fordulattal? A regényben a város főjegyzője a fiatalok párbajozásának ürügyén — valójában saját leányának sorsát féltve — egyszerűen letiltja az előadás megtartását, holott a valóságban — mint láttuk — az előadást fényes anyagi és erkölcsi sikerrel megtartották. Lehet, hogy ebben az erőltetettnek tűnő, gyors befejezésben valami afféle külső ok is közrejátszhatott, hogy az író be akarta fejezni ezt a regényét, hogy megkezdhesse újabb műve, a *Házasságtörés* című regény írását,¹⁹ de lehet az is, hogy a kisregény meséjén hol nyíltan, hol rejtve végighúzódó társadalmi érdekellentétek akarta frappáns bemutatását nyújtani a hirtelen-váratlan befejezéssel. Ebben a társadalomban „valóban csak ez az élet” — mint a regény befejező soraiban írja — „szép és nagy dolgoknak hosszú készüllete s váratlan és gyors halála”, amivel talán az 1918/1919-es forradalmak tragikus és gyors lehanyatlására akart emlékeztetni.

¹⁹ A regény a Magyarország című napilap hasábjain (1922. 258—277. számok) jelent meg.

Így lett váratlan vége a regényben „Kraudy Margitka” szép lendülettel induló karrierjének is a klopacskai műkedvelő ifjúság vállalkozásának betiltásával. „Kitátotta reá ezerfogú száját az élet pöffedt bálványa s bekapta az ő szép és édes kis lelkét.”²⁰

ÁFRA JÁNOS

²⁰ L. MÓRICZ Zs.: i. m. 458. (A kiadó utószava.)